

њују више његову озбиљност него аутентичност. Тако командант Пахнер при крају каже, да је чамац који је спасио њега и његову пратњу носио заставу Женевске конвенције (Црвеног крста). Дознали смо, да је то нетачно. Тадањи командант Црногорског војног одреда у Каштел-Ластви каже, да су спасавање вршили мјештани са својим чамцима (јер других није ни било), и да није-су вијали никакву заставу. Не знамо, зашто ово Пахнер умеће, ваљда се боји замјерке својих претпостављених што се предао непознатим људима. Даље, да ли рачуна на наивност својих стар-јешина и свих који извјештај читају, кад каже, да он и његова група није жељела „пасти Црногорцима у руке и искрцали смо се на гребену св. Недјеље“. Гдје ће се искрцати није одлучивала његова жеља, већ нужност момента. Гребен (острвце) св. Недјеље је око 750 мет. удаљено од копна и природно да су чамци, у први мах, спасене искрцавали гдје им је било ближе, да би брже могли спасавати остале који су се још налазили у мору на разним даљинама. Такође изгледа смијешно командантово оправдавање да „голи, малаксали и без оружја нијесмо могли, неколико сати касније, пружити никакав отпор црногорским војницима који су, под командом једног официра, дошли једним чамцем да нас одведу“. Али брзо су увидјели да је његово неповјерење према Црногорцима било неоправдано. Он и цијела заробљена посада били су и у Каштел-Ластви, и касније на Цетињу, врло добро пажени, јер су касније — послије повратка у Аустрију — нај-љепше говорили о поступању према њима.

Послије овог догађаја са „Зентом“ престала је блокада Црногорске обале.¹⁷⁾

Иг. Злоковић

ПЛАН ЗА ПОДИЗАЊЕ ДАНИЛОВГРАДА

Још књаз Данило се носио мишљу да подигне насеље на мјесту гдје се сада налази Даниловград. Потврду за то нашли смо у архиву француског Министарства спољних послова у Паризу. О томе говори француски конзул у Скадру И. Екар у извјештају 17 IV 1856 г., који је послао свом министру у Париз. Он ту каже, у нашем преводу, ово: „Књаз Данило хоће да подигне за себе стан на мјесту које се зове Орја Лука. Пошто ово мјесто затвара кланац којим се, с ове стране, може ући у Црну Гору, књаз намјерава да на њему оснује град чије ми је планове показао и које ћу послати Вашој Екселенцији. Да би у том успио, он је купио земљиште које даје, исто као и доста високе награде,

¹⁷⁾ Sokol, стр. 80.

онима који се буду на њему населили.“ Archives du Ministère des Affaires Etrangères à Paris. — Turquie mai 1855 à juin 1856: Scutari — Monténégro, 77). — Међутим, ми нијесмо успјели да пронађемо у поменутом Архиву план о коме Екар говори*).

Тек после је другог Омер-пашиног напада на Црну Гору 1862 г., књаз Никола одлучно се залаже да подигне варош на Ђеранића Главици. Пошто у земљи није имао стручњака да му направе план, обратио се је српској влади с молбом да му пошаље једног инжењера. Српска влада је усвојила молбу књаза Николе и 13 IX 1869 послала на Цетиње инжењера Драгутина Милутиновића, сина пјесника Сима Милутиновића — Сарајлије. Инжењера Милутиновића српска влада је послала о свом трошку.

О раду инж. Милутиновића у Црној Гори сачувано је и неколико писаних извора. Нићифор Дучић забиљежио је да је план за Даниловград саставио „један између српских младијех и даровитијех инџинира, Д. Милутиновић, којег је српска влада послала у Црну Гору о својему трошку 1869 године по жељи кнеза црногорског ради планирања Даниловаграда и новог моста на ријеци Зети.“ Дучић је навео да је „на Зети под Пажићима дрвени мост вјештачки и солидно начињен, под надзором већ споменутога српскога инџинира Д. Милутиновића 1869 г. од кнеза Николе спомен његовом оцу војводи Мирку“. (Дучић, „Црна Гора“, Београд 1874, стр. 25, 37; Јагош Јовановић, „Марко Миљанов“, Цетиње 1952, стр. 133).

У оставштини Драгутина С. Милутиновића, која се налази код његовог сина архитекте Милорада, има и списа који поближе објашњавају Драгутинову мисију у Црној Гори, гдје је провео од 2 октобра 1869 до 14 августа 1870. У његовим списима сачуване су биљешке са пута по Црној Гори, као и повише цртежа, скица и планова, које је израдио у том крају. Међу њима налазе се и четири разна плана за иселеничке куће, основни распоред и план за неке основне школе (Ријека Црнојевића, Цеклин), пет скица за надгробну цркву породице Петровић—Његош на Цетињу, план за зграду Сената итд. Сачувано је и неколико цртежа историских споменика, међу којима и развалина манастира Ивана Црнојевића на Цетињу.

Прилажемо у цјелини прилог са објашњењима уз план за нову варош на Ђеранића Главици, Даниловград, који је израдио инж. Милутиновић. Његов елаборат, који прилажемо говори о самом плану и ондашњим приликама и схватањима.

Д-р Перо Шоћ

*) Овај податак нам је уступио проф. Андрија Лаиновић.

„Прилог уз план за нову варош на Ђеранића Главици“

Како налогом Њег. Свет. кнеза Николе I бејаш овлашћен, да саставим план за нову варош на Ђеранића Главици у Бјелопавлићима, то за дужност сматрам изложити и разлоге који су ме руководили при сачињавању овога плана. Уверен будући да ће ово изношење разлога много допринети правом и потпуном разумевању самога плана, излажем и објашњавам овде уједно и све оне побуде, које моћно утицаху на састав мога плана. По томе има се, дакле, овај прилог сматрати као нужна и неопходна допуна самог плана.

Као што је познато, Ђеранића Главица лежи на десној обали реке Зете, а по томе, дакле, у питомој Зетиној долини која је природна и једини пут, што спаја Херцеговину и Арбанију. Увиђавно је по овом да ће и убудуће као и досад промет између Херцеговине и Арбаније пролазити Зетином долином. Зато се слободно може рећи, Ђеранића Главица, ако и не лежи на каквом светско-трговинском, и она је ипак на једном природном путу, којим пролази сав промет из Херцеговине за Доњу Зету и Арбанијом, и обратно. Но уколико се бар засад може тврдити, да је Ђеранића Главица од доста значајне вредности за пролазну трговину, утолико се исто може рећи, да иста Главица може постати убудуће и за саму извозну трговину од исте, ако не и од веће важности. Да је пак брижљива влада Њег. Светл. доиста у овом смислу схватила будућу вредност Ђеранића Главице, то јасно и очевидно сведочи благодетно предузеће разграђивања и попуњавања мреже путева, који ће више или мање олакшати спајање црногорског са светским прометом. Јер увиђавно је да ће се грађењем новог моста преко Зете не само спојити обе половине Црне Горе што је у стратeгиском обзиру од големе важности, него ће се довести и усредоточити помоћу нових путова сав околни промет на Ђеранића Главици. Напротив ће нов пут од Главице преко Марковине и Буковице одвојити трговински промет с Ђеранића Главице у Котор и обратно.

Већ самим горепоменутиим током промета, Зетски мост и нови пројектовани путови имају великог уплива и на сами састав плана. Прометни дамар, брдски и херцеговачки, доводиће се на Главицу средством моста и правом улицом, што води с југа на север. На самој Ђеранића Главици делиће се овај прометни дамар у два правца, од којих један иде дотичном улицом од запада на исток, тј. у Доњу Зету и Арбанију.

Други правац брдско-херцеговачког прометног дамара оличен је овим двома дијагоналним улицама, што су симетрично ситуиране са обе стране оне улице, која доводи брдски и херцеговачки промет на Ђеранића Главицу. И по себи је, уосталом, увиђавно, да ће, буди којом од ових дијагоналних улица дола-

зити на Главицу и промет приморски, чим се сагради нов пут преко Гарчева, Марковине и Буковице. Али и обратно ће опет овим путем одилазити промет са Ђеранића Главице за Приморје. Из овога обзира је потребно да се тај нов пут споји са буди којом од ових двеју дијагоналних улица. Ако ли пак то не би било могуће, онда дамар црногорско-приморског промета може утицати у ону улицу између обе дијагонале, или у ону главну улицу, што иде паралелно са Зетом. Ово је пак она улица, којом арбанашки промет преко Подгорице и Служа стиже на Ђеранића Главицу, да одатле иде даље преко новог моста за Никшић и осталу Херцеговину.

Из свега што рекох о току промета и о њему одговарајућим улицама, виде се јасно 4—прометне пруге, које се на Ђеранића Главици сустичу:

1) Приморско-црногорска пруга, која од севера, тј. Гарчева (тј. нов пут од Буковице преко Марковине на Ђеранића Главицу) долази на Ђеранића Главицу.

2) Арбанашка пруга која од Подгорице преко Везировог моста долази на Главицу.

3) Херцеговачка пруга, која од Никшића долази те се у Зетској долини испред новог моста сустиче са

4) брдском пругом и тако спојене обе на Ђеранића Главицу долазе.

Наравно да је и по себи поњатно да ове четири прометне пруге сачињавају углавном прометну мрежу у Зетској долини. По самој природи ствари, увиђавно је, да има једна тачка у којој се све четири поменути прометне пруге укрштају. Ова укрсна тачка пада баш на саму Ђеранића Главицу. Када се, дакле, дотичним улицама доводи и усредоточи сав промет у поменутој тачки Ђеранића Главице, онда је поњатно, да је то тачка *најинтензивнијег* или *најживљег промета*. Промет пак у једној вароши доводи се и усредоточава на *јавним пијацама, Трговима или пазарима*.

Из овога побуђења намештен је и „велики пазар“ баш на оном месту Ђеранића Главице, где се све главне прометне пруге укрштају. А почем укрсна тачка целог промета близу саме Зете долази, то се морао досљедно и велики пазар на том месту распоредити.

Велики пазар ограничен је кућама са три стране, а са четврте остављен је отворен према Зети, као што се из плана види. Ово је учињено из разних побуда, а руководише поглавито теренски, народно-економски и естетички обзира. Али најглавнија је побуда: моје тврдо убеђење да се Зета може учинити пловном, бар за онакве лађе какве плове од Скадра до Ријеке Црнојевића. Испадне ли пак за руком, да се буди којим начином уклоне неки кршеви (које неће бити трудно, као што ми неки очевици у Бјелопавлићима говораху) што између Служа и Подгорице Зетино корито сужавају, онда ће јамачно моћи долазити

из Скадарског Језера у Морачу и Зету мале лађе, које би пристајале уз саму Ђеранића Главницу. Тим би се начином отворио нов водени пут између Ђеранића Главнице и Скадра, који би био од велике важности, нарочито по извозну црногорску трговину.

Исувише би било разлагати, како је ово почесно (парцијално) регулисање Зете доиста у интересу Црне Горе, а особито Ђеранића Главнице. Само је желети да се овим почесним регулисањем Зете, свакојачко оствари поменути водени пут, пак било то — при садањем државно-правном положају — у договору са Турском, или доцније кад би се Доња Зета Црној Гори придружила из сопственог побуђења. Али ма кад се поменута регулација Зете извршила, вредност пловне Зете особито за Бјелопавлиће остаје у овом неспорна, јер остварењем овога воденог пута постигла би се још и свеза Ђеранића Главнице са остала два најглавнија црногорска пазара, тј. са Ријеком и Виром. Да би пак ова свеза сва три пазара по земаљску трговину са сировинама разног рада од неизмерне користи била, то је бар ласно увидети. Почем се пак зна, да је јефтиније транспортирати сирове земаљске производе водом, него сувим, — онда се не да ни издалека посумњати у корисност поменутог воденог пута.

Из ових наведених обзира јасно се увиђа, да сам при састављању плана морао имати у виду и могуће остварење поменутог воденог пута, који има тако велики утицај и на само намештање пазара. У том је случају сам здрав разум руковођа при решавању питања; а кад би се учинила Зета пловном, где би требала водена трговина да има свој излазак? И по себи се разуме, да то место треба онде да буде, где је најживљи промет, а то је у новој вароши баш поред Зете, где се укрштају свеколике пруге сувоzemног промета. Зато се и морао наместити велики пазар тамо, а не на ком другом месту, што већ засад не би допустила ни сама оскудица у терену. Тиме што је пазар према Зети због воденог промета отворен, удовлетворава се уједно и естетичком поискивању, јер се не да одрећи, да ће према Зети отворени и постепено уздижући се велики пазар од водене стране, доиста импозантно изгледати, особито кад по времену велике куће читав пазар ограде. Како се, дакле, види, при намештању великог пазара по могућности је што чешће корисно с лепим скопчавано.

Иначе има се приметити, да се на великом пазару могу по потреби и продаваонице од штица постављати и опет уклањати, јер и за ту околност има доста места. И тако би било осим бутига у околним кућама на пазару још и дрвених провизорних продавница. Ове би провизорне бутиге особито у пазарне дане од велике користи биле. Само би их требало тако наместити, да се пролазак не спречава.

А као нужну допуну великог пазара ваља замислити засађено дрвље и бистијерне и осветлење. У задње доба моћи ће да-

кле, овако уређени пазар потпуно одговорити прометним потребама.

За далеко неко будуће време, нарочито кад се сви путеви саграде, узето је у вид, да би се промет на Терапића Главици можда исувише концентрисао. У том случају постао би велики пазар сасвим мален и тескобан. Стога, дакле, да би се са великог пазара могући већи промет разместили могао, нужно је било пројектовати још један, такозвани „мали пазар“ у који утиче једна од дијагоналних улица. Овај пазар ограђен је са свију страна кућама, у којима би било бутига итд. А ако би и ових бутига према промету мало било, онда би се могле и овде као и на великом пазару дрвене бутиге импровизирати, пак по потреби и уклонити. Овај мали пазар, као што сâм план показује, није много удаљен од великог пазара. Ласно се даје предвидети, да ће се са оба ова пазара сав промет подједнако на све околне улице поделити. Зато неће нигде ни бити тишме, гурања и загушивања варошког промета. Сав промет ће се, дакле, са ова два пазара равномерно најпре у околне улице, а после одатле по свој вароши распростирати и подељивати.

Северно од оба ова пазара намештена је дворска пијаца, са које би се имало улазити у кнежев двор. Овај би се двор тако наместио, да има изглед управо према мосту.

Лепо би било, кад би се остале јавне грађевине као Сенат, телеграф, пошта итд. око двора груписале. Тако би постала ова пијаца велелепна и у потпуном смислу парадна.

И овде, као и на осталим пазарима, треба замислити нужне засаде са зеленим дрвљем, потребне бистијерне (лепо би било саградити једну фонтану, од које би сваки варошанин носио воду) и неопходно нужно осветлење.

У смотрењу размера улица имам такође нешто приметити. Улица има од три разне ширине, и то од 10 м., 15 м. и 20 м., а булевар око целе вароши треба да има ширину 25 м. — 30 м. Наравно, да су значајније улице и најшире, а спадајуће, или улице од мање важности најуже. Све су ове улице, са обе стране поред кућа, зеленим дрвљем засађене. Ови засади нужни су највише из санитетских узрока, јер за повољно здравље становништва нужна је велика количина кисеоника, који зелено лишће издишује, пошто је угљену киселину из ваздуха усисало. Особито ће добротворно дејствовати ови засади на Терапића Главици, где народ као поред сваке реке доста од грознице страда. Осим тога што ће зелени дрвосад (за ову целъ мислим да би баш мурва — дуд једино дрво било, које би већ и због тога требало садити, што се њим свилена буба рани) добром стању здравља много допринети, служиће још и као леп природан украс нове вароши. Зато је желети, да сваки насељеник одмах засади пред својом кућом мурве чим сагради ма и најскромнију своју кућицу.

Већ сад говорити о канализацији и водоводу нове вароши било би сувише пренагљено, јер најпре ваља народ населити, куће саградити, обележене улице планирати и салидати, па тек онда на канализацију и водоводе смишљати. Но свакојакo нужно ће бити најпре добро промислити, какав је систем удесан за тамошње климатске околности и према садањем просветном ступњу народа. Ово ваља озбиљно у призрење узети, да би се до повољног резултата дошло. Овом приликом неопходно је нужно приметити, да питање о канализацији нове вароши могу само они на задовољавајући начин решити, којима су навике и начин живљења тамошњег народа добро познати.

Што се пак тиче самих места за куће велике, да је ово земљиште по нарочитој жељи Њег. Светлости тако подељено, као да на њему нема ништа.

Према овоме подељено је, дакле, све земљиште Ђеранића Главнице на 918 места за куће. Размере свију ових места означене су тачно у метричкој мери, као што се из плана види. Кад и како ће се све ово земљиште експроприрати, о томе наравно нисам надлежан говорити као ни о том како ће се од садањих насељеника откупити оно земљиште које су они од Главичана за своје новце и сопствено насељавање куповали. Ово земљиште, које су садањи пазарлије од Главичана откупили, премерио сам као што се види из самог плана, где је оно тачно обележено римским бројевима од I, II, III. . . до XVIII. —

Да би насељавање народа, са што мање повреде нетокретног имања за руком испало, нужно је било врло предострожно поступати при састављању плана. Зато је и велики пазар онако обележен, да се не би морале најбоље на њему постојеће куће рушити док се не би најпре поделила и населила ова места од 1, 2, 3, . . . 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28.

Штавише није нужно ни садање страћаре на постојећем пазару рушити док се не озидају куће на поменутиим местима од 1 до 28 и док се не поделе места на великом пазару, што тек онда може бити, кад се мост сврши, и исто испред њега од крша, штица и греда очисти. Кад то буде, онда се може рушити стари пазар, а на његовом земљишту нове куће подизати. Иј пошто се ово учини, онда тек наступа прилика да се велики пазар обележи, почем би било до 28 нових кућа саграђених, а са сваком удобности за обитавање, трговином и индустријом снабдевени.

А кад се дође до самог делења великог пазара, онда неоспорно излази алтернатива: или ваља за још неко време поштедити постојеће тврде грађевине на новом пазару, или зато морати повредити скупоцену ораћу земљу Главичана при делењу места: 515, 516, 517, 518, 519, 523, 524, 525, 526, 527, или жртвовати постојеће куће, а сачувати земљу помакнувши набројена места са обе стране по 28 м. према новоме пазару. Остала пак места до њих никако и не дирати, јер су сва на ораћој земљи од које народ

поглавито живи. Но да не би у овом последњем случају нови пазар у 56 м. сужио се, могла би се дужина оних 10 места у половину мања узети; дакле, са обе стране пазара по 14 м. или мало више. Тада би на оба реда тих места добила два лица, од којих би једно било према великом пазару, а друго са противне стране. И по себи је поњатно, да би се у том случају на оба лица могле саградити куће, које би извесну добит своје имаоцу доносиле. Који би пак случај од горенаведена два у смотрењу распореда пазара требало усвојити, знаће се тек онда, пошто се реши питање, да ли је јефтиније срушити постојеће тврде куће, пак мало сузити пазар и не дирати ораћу земљу, или је јефтиније повредити ораћу земљу, те задржати пројектовану ширину пазара, а поштедити још за неко време на новом пазару постојеће старе куће? Наравно, да повољно решавање овог питања зависи од доброг познавања месних околности.

Да би ова нова варош на Ђеранића Главици у сваком обзиру напредовала и развијала се, нужне су — осим удесног њеног распореда — и још неке народно-економске мере. А главна је бесумње та, да се потенцира привредна и производна снага насељеног народа до што вишег степена, јер онда тек може бити у новој вароши благостање које неоспорно условљава и највећу просветну моћ човечанства. Према горереченом нужно је, дакле, да се привредна снага насељеника не ограничи само на једну врсту занимања.

Већ напред се може рећи, да насељеници Ђеранића Главике не би се искључиво занимали земљоделијем, јер им зато оскудева и потребна земља, које има према броју становништва у Бјелопавлићима и тако мало. Из овога следује, да ће се насељеници следствено морати бацити на друго привредно поље, а то је на трговину и индустрију. Зато је нужно послужити се свима народно-економским средствима, која су кадра, да подигну трговину и на Ђеранића Главицу, јер је бар засад трговина једини извор благостања главичких насељеника. Набрајати пак та многа средства, којима би се трговина подигла, мислим да не би овде места било, јер би то очевидно прешло надлежност мога делокруга и пошто је увиђавно, да би сва садања трговина на Ђеранића Главици била поглавито са сировим производима, који су за извоз од меродавне вредности. Узме ли се у обзир истина, да извоз сирових производа много мање капитала у земљу доноси, него извоз прерађених сировина, — онда је доиста увиђавно да би на Ђеранића Главици требало отпочети прерађивања домаћих сировина производа. Другим речима, на Ђеранића Главици треба гајити и потпомагати индустрију у малом и великом, јер је то већ и у интересу саме извозне трговине. Отпочне ли се неговати индустрија на Главици, онда би извозна трговина не само од веће користи постала, него би још и увозну трговину почела парализати, што би ишло само у корист благостања црногорском.

Јер се не да порећи, да извоз јефтиних сирових производа повлачи за собом и увоз много скупљих прерађених производа. Да је пак ове истине природна последица опште сиромашење народа, то је народна економија одавно доказала. Узме ли се, дакле, да се индустрија гаји потпомагањем разних заната, образовањем занатлија у што ширем смислу, излагањем занатлијских производа у периодичним изложбама, олакшавањем распродаје прерађених производа итд. — онда није тешко погодити каква ће индустрија и на Ђеранића Главици процветати.

Пошто се зна, да се Бјелопавлићи поглавито са земљоделијем и сточарством баве, онда се слободно може тврдити да ће на Ђеранића Главици процветати све индустријске гране, које зависе од земљоделија и сточарства. За лак извоз непотребног вишка ових производа служиће новопроектовани путеви.

Варош на Ђеранића Главици по своме положају нема само трговинску вредност, него још и просветну. Та варош у којој се сустиче трговина и индустрија, може да буде за оне крајеве право просветно средиште, из којег би се истина српска образованост на све околне земљиште радикално распростирала. Ово би од велике важности било особито за Херцеговину и Доњу Зету где је потребно превагу и ширење арбанашког живља јаким српском просветном струјом парализати. — Гајењем корисних знања, разних вештина и радиности постала би варош на Ђеранића Главици права „Ћаба“ за околно српство, које би, црпећи са бистрог извора науке, духовно јачало и тако одгајивало будући нараштај, да би се њиме српство и човечанство још више користило и поносило.

Стога мислим, да би извршењу ове просветне мисије Ђеранића Главице много допринело: оснивање мушке и женске основне школе и једне реалне школе или гимназиске реалке. Али не би згорег било за околне земљоделске крајеве, кад би се по времену и једна земљоделско-шумарска школа на Ђеранића Главици отворила.

Које обезбеђена трговина и потпомагана радиност, а које подигнуте цветајуће школе јамачно ће на нову варош обратити и поглед сваколиког околног, под турским игом чамећег српства.

Као што се види из свега досад реченог, на Ђеранића Главици дизала би се варош пуна предузимљивог духа и привредне снаге. Бар оне прометне струје, што се на Ђеранића Главици укрштају, дају основног повода, да се тако може мислити о будућности нове вароши. Укрштањем прометних струја, довршењем путова и мостова и концентрисањем духовног и телесног рада узима Ђеранића Главица на себе облик праве стратемиске тачке, која је бесумње подједнако важна за нападно и одбранително ратовање. Па како историја црногорско-турског ратовања у више прилика показује, да су се арбанашка и херцеговачка операциона

турска војска вазда трудиле у Зетиној долини састати се, то се онда са извесношћу може држати, да би и у сваком будућем ратовању Турци то исто покушавали. Наравно, да би у таквим приликама нова варош на Ђеранића Главици постала главни предмет турских нападаја.

Бар до данас историја црногорска јасно сведочи, да су ратови између Црне Горе и Турске врло чести, јер узроци и правни поводи рата остали су и до данас једни исти, као што беху пре четири века. По томе је увиђавно, да би и опасност по саму Ђеранића Главицу убудуће можда тако исто често наступала као што могу настајати и сами ратови. Из овога природно следује, да не би било саветно много велике и скупоцене ни јавне ни приватне грађевине на Ђеранића Главици подизати, јер би у најгорем случају могле увек постати жртва варварског азијатског опустошења, што би исто значило као и затирање у грађевине уложеног тешким трудом и дуговременом муком стеченог капитала.

Оволико сматрам за обвезаност и дужност проговорити о плану за нову варош. Из овога реченога мислим, да се може ласно видети и оценити, јесам ли доиста свестрано схватио важност Ђеранића Главице, те према томе схватању и план начинио. Свакојако, имајући у виду свеколике државне интересе и трговинско-политичке комбинације, држим да сам брижљиво саставио план за који ми и сама савест вели, да је тако испао да сам с овим радом потпуно оправдао оно највише поверење, којег сам имао особиту част при овоме послу удостојен бити.

На Цетиње 21 јулија 1870 год.

Драгиша С. Милутиновић
архитекта и инжењер“.

ЈЕДАН ДОКУМЕНАТ О УТИЦАЈУ ЦРНЕ ГОРЕ НА ДИЗАЊЕ НАРОДНОГ УСТАНКА У ХЕРЦЕГОВИНИ ЈУЛА 1941 ГОДИНЕ

У архиву Института за скупљање извора за најновију историју народа Југославије при Семинару за историју народа Југославије Филозофског факултета у Београду нашао се и један свежањ докумената куцаних на машини који је у архиву остављен најкасније у пролеће 1945 године. Материјал је занимљив не само по броју и врсноћи података које даје, него и по томе што се скупљање овога материјала вршило преко органа православне цркве. Још у јесен 1941, онда током 1942, а нарочито од марта 1944 год. слати су извештаји центру Цркве у Београду, са насловима: „Извештај о прогону Срба у (место)“ и сл. У самом Београду рађени су записници о прогону Срба на основу изјава